

СКЛАДОВІ ТА ОЦІНКА ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

Визначено складові трансакційних витрат. Обґрунтовано необхідність оцінки трансакційних витрат для підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємств, а також зменшення рівня мінізації економіки.

Постановка проблеми. Розвиток економічної теорії, поява нових економічних течій сприяють виникненню нових об'єктів дослідження. Так, виникнення та стрімкий розвиток неоінституціональної економічної теорії в ХХ ст. ознаменувалося народженням такої категорії, як трансакційні витрати. Представниками неоінституціоналізму доведено, що трансакційні витрати здійснюють суттєвий вплив на діяльність суб'єктів господарювання, а також на прийняття ефективних управлінських рішень як на рівні підприємства, так і на державному, регіональному і міжнародному рівнях. А тому питання визначення трансакційних витрат як нового об'єкта обліку, їх бухгалтерське відображення, аналіз і контроль у сучасному динамічному ринковому середовищі є надзвичайно важливими.

Основним призначенням системи бухгалтерського на підприємстві є інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень на рівні суб'єкта господарювання. Але відображення в обліку будь-якого об'єкта неможливе без його достовірної оцінки. З огляду на пропозицію ввести трансакційні витрати до об'єктів бухгалтерського обліку, питання їх оцінки є досить актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання оцінки трансакційних витрат піднімали у своїх дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С.І. Архієреєв, І.С. Коропецький (оцінка трансакційного сектору економіки України), А. Алчіан, Г. Демсец, Г.А. Макухін (оцінка трансакційних витрат підприємства), О.П. Власенко (оцінка трансакційних витрат аграрних підприємств), Ю. Карпов (оцінка трансакційного сектору економіки РФ), Дж. Уоліс, Д. Норт, (оцінка трансакційного сектору економіки США), О.В. Шепеленко (методи оцінки трансакційних витрат), Е. де Сото (трансакційні витрати нелегальної економіки) та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність" умовою визнання активів, капіталу, зобов'язань, доходів і витрат у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності є їх достовірна оцінка, тобто всі перераховані об'єкти повинні мати вартість або оцінку, яку можна безпомилково обчислити.

За визначенням вчених Е.С. Хендріксена та М.Ф. Бреда оцінка в бухгалтерському обліку – процес присвоєння грошових показників об'єктам обліку або елементам діяльності фірми [14, с. 327]. Оцінка як складова методу бухгалтерського обліку бере участь у формуванні обліково-економічної інформації на всіх етапах облікового процесу, починаючи зі складання первинного документа і завершуючи бухгалтерською звітністю. Інформація про всі об'єкти бухгалтерського обліку повинна бути подана у вартісному вираженні перед тим, як дістане своє відображення в системі рахунків. Кожен об'єкт бухгалтерського обліку має специфічні особливості оцінки. Отже, кожен такий об'єкт є одночасно і об'єктом оцінки [6, с. 46]. Це стосується і трансакційних витрат, які є невід'ємною складовою діяльності суб'єктів господарювання.

Економічним процесам, що відбуваються в Україні та інших постсоціалістичних країнах, внаслідок недосконалості ринкових механізмів та недостатнього державного регулювання характерний досить високий рівень трансакційних витрат. Семенова Т.В. виділяє декілька груп причин, що пояснюють зростання трансакційних витрат в Україні та інших країнах постсоціалістичного простору (табл. 1).

Таблиця 1. *Причини зростання трансакційних витрат в країнах постсоціалістичного простору (систематизовано за [11, с. 6-7])*

№ з/п	Причина	Характеристика трансакційних витрат
1	Інституціональна реформа 90-х років обумовила переведення витрат неефективного розподілу ресурсів, що були властиві плановій економіці, у форму явних трансакційних витрат	Витрати, пов'язані з: – необхідністю адаптації підприємств до ринкового середовища (витрати на організацію підрозділів з управління маркетингом, фінансами і т.д., збільшення витрат на пошук ділових партнерів, ведення переговорів і виконання договорів); – зниженням обсягу випуску продукції, і, отже, змінних витрат, що збільшило частку постійних витрат у загальних витратах підприємства; – зростанням витрат, пов'язаних з нерозвиненістю інфраструктури при зростанні навантажень на інфраструктурні мережі; – появою витрат, пов'язаних з процесом приватизації, як прямих (витрати на підготовку і реєстрацію документів, емісію і розміщення цінних паперів; перенавчання персоналу і т.д.), так і непрямих (витрати на утримання апарату управління приватизацією)
2	Низький рівень специфікації прав власності	Витрати на специфікацію і захист прав власності, пов'язаних з неефективним їх розподілом
3	Рентні деформації трансакційних витрат	Витрати, пов'язані з діяльністю, спрямованою або на використання монопольного положення, або на одержання доступу до урядових субсидій, на відміну від прагнення в ринковій економіці до одержання прибутку в умовах конкуренції.
4	Невисокий рівень довіри й обов'язковості партнерів	Витрати опортуністичної поведінки, витрати на пошук та перевірку інформації про контрагента, витрати на моніторинг угод, на захист прав, пов'язаних з виконанням договорів, судові витрати тощо

Таким чином, трансакційним витратам у країнах, які стали на шлях ринкових перетворень, властива зовсім інша природа, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою. Якщо одна частина трансакційних витрат породжена протиріччям між високим рівнем спеціалізації підприємств і нерозвиненістю ринку, то інша частина має неекономічну природу, тому що обумовлена великою кількістю неекономічних за своєю природою факторів [11, с. 7]. Все це ускладнює ідентифікацію трансакційних витрат, їх оцінку та відображення в системі бухгалтерського обліку.

Як зазначають російські вчені В.Б. Акулов та М.Н. Рудаков [1], питома вага трансакційних витрат особливо висока в суспільстві, де права власності слабо окреслені (специфіковані), оскільки недостатньо розвинений правовий бік ринкових відносин створює сприятливі умови для обману, викривлення інформації про споживчі властивості товарів і їх реальну цінність. Такі умови характерні для країн, що здійснюють перехід до ринкової економіки. Проте, на думку авторів, проблема вимірювання і мінімізації трансакційних витрат є актуальною не лише в перехідному, а й в розвинутому суспільстві, що пов'язано з подальшим удосконаленням юридичних норм.

Лесних В.В. та Є.В. Попов відмічають, що в розвинутих країнах значна питома вага трансакційних витрат зумовлена великою кількістю потенційних суб'єктів господарювання і, відповідно, кількістю трансакцій, які ними здійснюються. В той же час, в країнах з перехідною економікою високий рівень трансакційних витрат обумовлений ще й тим, що в них і досі не відпрацьований механізм взаємодії між державними органами і суб'єктами підприємництва [5, с. 39].

За оцінками багатьох спеціалістів витрати обігу в загальних витратах підприємства складають до 40 %, а чисті витрати обігу, які можна співставити з трансакційними витратами, складають більше, ніж 2/3 всіх витрат обігу [15, с. 158].

Сараєва І.Н. зазначає, що в працях російських і вітчизняних вчених, які аналізують трансакційний сектор економіки, запропоновані методики вимірювання трансакційних витрат можуть надати лише приблизні оцінки через відсутність окремого обліку трансакційних витрат ведення бізнесу і відповідних статистичних даних [10, с. 153]. Тобто, ще раз наголошуємо на необхідності обліку трансакційних витрат підприємства, інформація про які необхідна як внутрішнім користувачам (керівникам, працівникам планово-економічних, фінансових відділів, служб маркетингу, відділів постачання тощо), так і зовнішнім в особі інвесторів, кредиторів, органів статистики тощо.

За результатами проведеного дослідження М.М. Проніна звертає увагу на те, що суб'єкти господарювання несуть значні трансакційні витрати в результаті проходження адміністративних процедур як в грошовій, так і не грошовій формі, спричинені, головним чином, не офіційною вартістю процедур, а неофіційною ціною надання послуги зі сторони державного службовця і часом, витраченим на очікування отримання даної послуги від адміністративних органів, на нескінченні узгодження та затвердження [9, с. 10]. Ці факти (нелегальність здійснюваних платежів, що не підтверджені первинними документами, неможливість відображення у системі бухгалтерського обліку витрат часу) ускладнюють оцінку трансакційних витрат і унеможливають відображення таких витрат на рахунках бухгалтерського обліку.

Шепеленко О.В. відмічає, що в Україні надзвичайно високим є рівень так званих непродуктивних витрат, тобто витрат, які вимушені нести економічні агенти для подолання різних штучно створених бар'єрів – економічних, адміністративних та ін. [15, с.159]. Відповідно до методології, запропонованої Е. де Сото, непродуктивні трансакційні витрати підприємницької діяльності можна оцінити як суму наступних складових (рис.1).

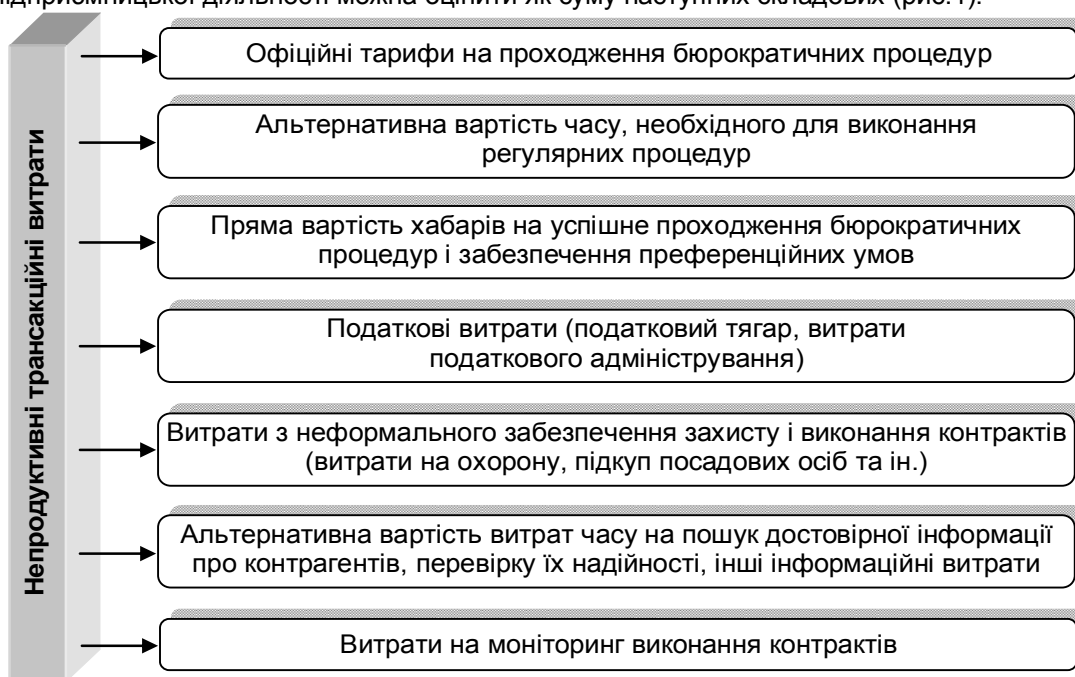

Рис. 1. Непродуктивні трансакційні витрати (за Е. де Сото [13])

Деякі з наведених витрат, які можна віднести до офіційних, і здійснення яких може бути підтвержене відповідними документами, можна оцінити та відобразити в бухгалтерському обліку. З наведеного переліку до таких витрат належать: офіційні витрати на проходження бюрократичних процедур, податкові витрати, частина витрат на моніторинг

виконання контрактів. Такі витрати обліковуються на рахунках 92 “Адміністративні витрати”, 93 “Витрати на збут”, 94 “Інші операційні витрати” та оформлюються підтверджуючими документами – рахунками, квитанціями про сплату, виписками банку, касовими ордерами, податковими накладними, довідками та розрахунками бухгалтерії.

Щодо альтернативних витрат, витрат часу, витрат на хабарі та підкуп, то з використанням існуючих методик, їх розмір можна оцінити більш-менш точно, але така оцінка не вплине на бухгалтерський облік і такі витрати не знайдуть відображення у фінансовій звітності. З іншої сторони, такі витрати суттєво впливають на процес прийняття управлінських рішень, а тому їх оцінка має значення.

Науковець Г.А. Макухін, досліджуючи способи оцінки трансакційних витрат підприємства, пропонує використовувати ряд загальних та часткових показників. До групи загальних показників входять: трансакційні витрати на гривню валового доходу підприємства, трансакційні витрати на гривню валових витрат підприємства, рентабельність трансакційних витрат та інтегральний коефіцієнт трансакційності. Використання цієї групи показників дає змогу отримати панорамний вигляд трансакційних витрат підприємства. Часткові показники покликані дати характеристику розміру окремих видів трансакційних витрат підприємства, що дозволить, по-перше, мати уявлення про розмір таких витрат, а по-друге, розрахувати питому вагу окремих видів трансакційних витрат підприємства у їх загальній величині. До числа часткових показників, наприклад, належать питома вага витрат на формування та ведення інформаційних баз, частка витрат на маркетингові дослідження тощо. Крім того, частковими вважаються показники ефективності окремих видів трансакційних витрат, такі, як ефективність реклами [7, с. 11]. Проте, на нашу думку, наведені відносні показники характеризують більшою мірою ефективність трансакційних витрат, ніж дають змогу визначити абсолютний рівень трансакційних витрат підприємства, тобто є вже похідними від показників оцінки розміру трансакційних витрат.

Серед напрямів використання результатів оцінки трансакційних витрат Г.А. Макухін виділяє: управління витратами; фінансове планування; забезпечення інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства; формування його іміджу; визначення впливу на ефективність діяльності підприємства [7, с. 11].

Дані про розмір трансакційних витрат можна отримати шляхом анкетування, експертних оцінок з використанням існуючих методик, обліку офіційних витрат на проходження певних процедур, з інформації, що наведена у прайс-листах підприємств трансакційного сектору, що надають трансакційні послуги тощо.

Варто звернути увагу на такий метод оцінки трансакційних витрат, як крос-державні соціологічні дослідження рівня витрат за наступною методикою: починаючи з 2003 року Всесвітній банк у власному проєкті “Вести бізнес” (Doing Business) аналізував державні системи країн світу, включаючи майже всі пострадянські держави, за рядом критеріїв¹. Так, Україна в рейтингу сприятливості умов для підприємницької діяльності за результатами звіту 2010 року займає 142 місце зі 183 (у 2009 році – 146 місце зі 181).

За показником легкості сплати податків, який враховує обсяг податкового навантаження, якість платежів та час, необхідний для їх сплати Україна в 2010 році посідає 181 місце зі 183 досліджуваних країн (з 2007 по 2009 роки Україна посідала передостаннє місце в даному рейтингу, випередивши лише Республіку Білорусь) [16].

В Україні держава забирає 51% валового доходу підприємств: на виконання податкових зобов'язань (що включає 84 платежі в рік) необхідно витратити 2185 годин на рік, тобто 91 день [15, с. 163]. Тобто, податки – це ще одна суттєва стаття трансакційних витрат, яку не можна не враховувати.

¹ Перший звіт із серії “Ведення бізнесу” був опублікований у 2003 році і містив дані по 133 країнах за п'ятьма показниками. У звіті 2010 року представлені дані по 183 країнах і десятьма показниками. Дослідження є кількісною оцінкою нормативно-правових умов створення підприємства, отримання дозволів на будівництво, найму робітників, реєстрації прав власності, отримання кредитів, захисту прав інвесторів, сплати податків, здійснення міжнародної торгівлі, забезпечення виконання договорів, ліквідації підприємств – стосовно діяльності малих та середніх підприємств [3].

Щодо віднесення податків до трансакційних витрат – це є дискусійним. Так, на думку вчених Я.І. Кузьміна, М.М. Юдкевича, К.А. Бендукідзе, податки відносяться до трансакційних витрат [5]. Податки розглядаються вченими як плата за отримані від держави блага – грошова система, система мір та ваги, які знижують наші витрати на вимірювання, надання гарантій особистої безпеки, гарантій прав власності тощо.

Іншу думку щодо віднесення податків до трансакційних витрат висловлює І.П. Булеєв. За словами вченого, до трансакційних витрат відносяться не самі податки, а витрати на обслуговування системи та механізмів нарахування податків, їх сплати, контролю тощо. Це витрати на утримання бухгалтерських, фінансових, економічних та інших служб (підрозділів) підприємств, витрати часу на заповнення декларацій, судові витрати тощо [2, с. 39].

На нашу думку, до трансакційних витрат відносяться як власне податки, так і витрати, пов'язані з їх нарахуванням, сплатою, судові витрати у справах оподаткування тощо. Суми податків, та платежів, що сплачуються до бюджету, повністю відображаються у бухгалтерському обліку. Тому їх розмір, як складова трансакційних витрат, може бути точно визначена, чого не можна сказати про витрати, пов'язані з обслуговуванням системи нарахування, сплати, контролю податків. Офіційні витрати на оплату праці працівників відповідних підрозділів, які задіяні в даному процесі часто можуть бути занижені внаслідок поширеної на вітчизняних підприємствах практики видачі заробітної плати “в конвертах”. Те ж саме стосується і судових витрат, коли неофіційні платежі часто перевищують офіційні. Також досить складно, а з бухгалтерської точки зору неможливо, дати грошову оцінку витратам часу на здійснення податкових і судових процедур.

Важливим питанням, що потребує вирішення на державному рівні, є неофіційні (нелегальні) трансакційні витрати, що здійснюються у секторі тіньової економіки. Саме високі трансакційні витрати, які пов'язані з діяльністю в правових межах, спонукають підприємства переходити в тіньову економіку. За словами О.В. Шепеленко, якщо “ціна підкорення закону” перевищує “ціну уходу від закону”, то підприємство переходить до нелегального сектору економіки [15, с. 257]. Згідно даних Міністерства економіки України рівень тінізації української економіки за результатами II кварталу 2009 року складає 36 % від офіційного ВВП. Проте за оцінками Всесвітнього банку розмір тіньового сектору в Україні складає більше 50 % від ВВП [12]. Такі витрати не знаходять відображення в бухгалтерському обліку підприємств, але здійснені, вони спонукають виробників до підвищення цін на продукцію; значна кількість та складність адміністративних бар'єрів є причиною корупції в країні; надмірні податки та складний механізм їх стягнення змушують підприємців переводити бізнес та доходи в тінь. Тобто розмір трансакційних витрат підприємств впливає на розмір тіньового сектору економіки країни, що має негативні соціальні та економічні наслідки для держави та впливає на її світовий імідж. Спробувати подолати цю проблему можна шляхом організації такої дієвої системи бухгалтерського обліку трансакційних витрат підприємства, яка включатиме їх достовірну оцінку та відображення в звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, з огляду на численні спроби науковців знайти підходи до оцінки трансакційних витрат, можна зробити висновок, що кількісно оцінити рівень трансакційних витрат досить складно, по-перше, через те, що й досі серед спеціалістів не існує єдиної думки, що відносити до категорії “трансакційні витрати”, і по-друге, велика частка даних витрат здійснюється у сфері неофіційних взаємовідносин, оскільки високий рівень трансакційних витрат змушує підприємців шукати шляхи їх зниження. Як правило, це відхід у тіньовий сектор економіки, діяльність у якому, на жаль, не відображається в офіційних документах підприємства та у державній статистиці, що ускладнює прийняття ефективних управлінських рішень, знижує конкурентоздатність та офіційну привабливість як підприємств, так і регіону та держави в цілому.

Тобто оцінка трансакційних витрат, їх облік, відображення у звітності дозволить ефективно управляти ними, приймати оптимальні управлінські рішення; здійснювати заходи щодо зниження трансакційних витрат, що дозволить підвищити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість підприємств. Аналіз зведеної інформації про рівень

трансакційних витрат підприємств на рівні держави дозволить розробити та запровадити заходи оптимізаційної та регуляторної політики держави щодо зниження таких витрат, зумовлених обтяжливими адміністративними бар'єрами та надмірним податковим навантаженням. Це, в свою чергу, сприятиме зниженню рівня нелегальної економіки, виведенню бізнесу з тіні, зменшенню корупції в країні, поповненню державного бюджету, підвищенню інвестиційної привабливості країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акулов В.Б. Теория организации / В.Б. Акулов, М.Н. Рудаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.media.karelia.ru/econ/Teor_org.
2. Булеев И.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике / И.П. Булеев / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2002. – 154 с.
3. Ведение бизнеса 2010. Проведение реформ в трудные времена [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.doingbusiness.org/documents/DB10_Overview_Russian.pdf
4. Кузьминов Я.И. Курс институциональной экономики: институты, сети, трансакционные издержки, контракты [Текст]: учебник для студентов вузов / Я.И. Кузьминов, К.А. Бендукидзе, М.М. Юдкевич. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – XL, 442, [2] с. – Библиогр.: с. 410-426. – 5000 экз. ISBN 5-7598-0303-4 (в пер.).
5. Лесных В. Минимизация трансакционных издержек / В. Лесных, Е. Попов // Общество и экономика. – 2005. – № 5. – С. 36-54.
6. Словінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку: Монографія / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2006. – 256 с.
7. Макухін Г.А. Оцінка трансакційних витрат підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / Г.А. Макухін – Луганськ, 2005. – 21 с.
8. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rada.kiev.ua>.
9. Пронина М.М. Трансакционные издержки на рынке интеллектуальной собственности: автореф. на соиск. уч. степени канд. екон. наук: спец. 08.00.01 – "Экономическая теория" / М.М. Пронина. – Санкт-Петербург, 2007. – 14 с.
10. Сараева И.Н. Проблемы оценки уровня трансакционных издержек в предпринимательском секторе экономики Украины / И.Н. Сараева // Наукові праці Донецького нац. техн. ун-ту. Сер.: Економічна. – Донецьк: ДонНТУ. – 2006. – Вип.103-2. – С. 153-159.
11. Семенова Т.В. Трансакційні витрати іноземного інвестування в Україні та шляхи їх скорочення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / Т.В. Семенова. – Донецьк, 2001. – 17 с.
12. СМІ: Тенизация украинской экономики – 36 % от ВВП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.liga.net/news/N0936583.html>
13. Э. де Сото. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире: [Пер. с англ. Б. Пинскер]. – М.: Catallazy, 1995. – 320 с.
14. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда; [пер. с англ.] / Под ред. проф. Я.В. Соколова – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.: ил. (Серия по бухгалтерському учету и аудиту).
15. Шепеленко О.В. Трансакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики: Монография / О.В. Шепеленко. – Донецк: МОН Украины. Донецкий нац. ун-т экономики и торговли им. М. Туган-Барановского, 2007. – 360 с.
16. Paying Taxes 2010 – The Global Picture [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/features/taxes2010.aspx>